

Σε όλες τις Κερασοβίτισσες Μάνες

Στη μητέρα μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	11
Πρόλογος του Παναγιώτη Τζόκα	13
Εισαγωγή	17
Λίγα λόγια για το Κερασόβο (Αγία Παρασκευή) Κονίτσης	19
Ο ρόλος της Κερασοβίτισσας Μάνας στην ιστορία του χωριού.....	25
Προφορική ιστορία	30
Η κοινωνική θέση της Κερασοβίτισσας Μάνας	41
Η προτομή της Μάνας στο χωριό	51
Φράσεις ιδιωματικές - Ευχές - Φράσεις εν θυμώ της Κερασοβίτισσας Μάνας.....	55
Αναπαράσταση της Μάνας μέσα από τα τοπικά παραδοσιακά τραγούδια - μοιρολόγια	59
Μαντίλι και γυναίκα	73
Η υπάκουη Μάνα υφαίνει στον αργαλειό της	80
Φύλο και παραδοσιακός χορός.....	87
Παραμύθια της Κερασοβίτισσας Μάνας Τρανής	93
Η μάνα τρανή που δεν γνώρισα ποτέ	112
Η σύγχρονη Κερασοβίτισσα Μάνα.....	115
Αντί επιλόγου	119
Παράρτημα	121
Γλωσσάριον	121
Παλιές φωτογραφίες	123
Βιβλιογραφία	141

πρώτο της πόνημα, που προέκυψε από επιτόπια έρευνα που πραγματοποίησε στο κεφαλοχώρι της Κόνιτσας, το αγαπημένο της Κεράσσοβο.

Με έναν απλό, σαφή, ζωντανό ρέοντα λόγο η Ανδρομάχη Μπούνα ψυχογραφεί την Κερασσόβιτισσα Μάνα και κατ' επέκταση την Κερασσόβιτισσα Γυναίκα, περιγράφοντας τον λαϊκό πολιτισμό της περιοχής, ο οποίος συνίσταται στις επίβιωτικές συνθήκες σε σχέση με το περιβάλλον, τον τρόπο και τις συνθήκες παραγωγής, με τις αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις, αλλά και τις ιστορικές περιστάσεις και εμπειρίες. Τα δεδομένα αυτά που συνέθεταν την καθημερινότητα και τη συλλογική ταυτότητα των Κερασσοβιτών, διαμόρφωσαν καθοριστικά τον λαϊκό πολιτισμό της περιοχής, ο οποίος μας αποκαλύπτεται από την επιτόπια παρατήρηση, την επισκόπηση και την ανασκόπηση διαμέσου των πληροφοριών και των μαρτυριών της αναδαυλιζουσας διάστασης του παρελθόντος.

Η Ανδρομάχη Μπούνα μάς δίνει σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία και την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής και δεν παρασύρεται από τη συνηθισμένη τάση της ρομαντικής ενατένισης του παρελθόντος. Ως ανθρωπολόγος, επιδίδεται σε μια κριτική του λαϊκού πολιτισμού –από τις αρχές της αποδόμησής του, στη δεκαετία του '50– της περιοχής που αγάπησε και σεμνύνεται, με επιστημονική σκέψη. Διερευνά τις συγγενικές δομές, που αποτελούν τους θεμελιώδεις παράγοντες κοινωνικής συγκρότησης της παραδοσιακής κοινωνίας, δίνοντάς μας πολλά στοιχεία για την οικογένεια.

Αναδεικνύει τις ριζωμένες τοπικές προκαταλήψεις και τα ταμπού για τη γυναίκα, μας πληροφορεί μέσα από την έρευνά της για τους πολιτισμικούς περιορισμούς της περιγράφοντας τις νόρμες της γυναικείας «σεμνότητας», συγκρίνει το διαφορετικό, που στο πόνημά της αφορά τη θέση της γυναίκας απέναντι στον άνδρα, εντοπίζει τον φυλετικό ρατσισμό και εμβαθύνει στο νόημα

της ζωής και των πράξεών της στις παραδοσιακές κοινωνίες.

Η Κερασοβίτισσα Μάνα είναι η αφανής ηρωίδα στον πόλεμο του '40, έχει την οικογενειακή επιμέλεια με διακριτό εκφραστικό ρόλο μέσα σε αυτή, εκφράζει τη συναισθηματική ζωή της οικογένειας και, αν και αγράμματη, νοθετεί τα παιδιά της. Η Κερασοβίτισσα είναι μητέρα, σύζυγος, εργαζόμενη, νοικοκυρά, σωστή νύφη...

Ως ερευνήτρια, η Ανδρομάχη ανακαλύπτει τις ανεπιτήδευτες αρετές των γυναικών, που ήξεραν να αντιμετωπίζουν τα θέματα του χώρου, της τροφής, της υγείας, της ψυχικής ισορροπίας, της ηθικής και της αισθητικής αντίληψης. Με ξεχωριστό τρόπο αναφέρεται και στη νοηματοποίηση της ζωής, που εκφράζεται με το σύμβολο της Μάνας και μορφοποιείται στον χώρο και στον χρόνο.

Η Ανδρομάχη Μπούνα καταγράφει τα δημοτικά τραγούδια της περιοχής, στα οποία η λαϊκή μούσα χρησιμοποιεί τη Μάνα ως σύμβολο και εντοπίζει τις διαχρονικές μουσικοπαιδαγωγικές αξίες. Στα τραγούδια του μισεμού, η Μάνα είναι η ενσάρκωση του καημού και του πόθου, στα μοιρολόγια κορυφώνεται ο πόνος της, πρωταγωνιστεί στα τραγούδια του γάμου, μελοποιεί τα νανουρίσματα και νοθετεί τα παιδιά της. Στα τραγούδια που καταγράφει η Ανδρομάχη, ο ανώνυμος ποιητής δεν χάνει τη Μάνα από τα μάτια της ψυχής του. Στολίζει άβιαστα το ηθικό βάθρο της Μάνας με μοναδικά στολίδια στους στίχους του.

Με την επίπονη προσπάθεια συλλογής του υλικού, κατόπιν αρχειακής, βιβλιογραφικής και επιτόπιας έρευνας, η Ανδρομάχη Μπούνα διασώζει ένα ξεχωριστό είδος της λαϊκής λογοτεχνίας, τα παραμύθια, τα οποία επηρεάζουν δημιουργικά το πνεύμα και τον ηθικό κόσμο του παιδιού. Τα παραμύθια από το στόμα της γιαγιάς, της Τρανής Μάνας, τα οποία παρέχουν ηθική διαπαιδαγώγηση, εκφράζουν αλήθειες με έναν συμβολικό και αλληγορικό τρόπο, προσφέρουν μια ρομαντική και συγκινησιακή γοητεία και

ωριμάζουν το παιδί. Μέσα από τα παραμύθια που συνέβαλαν στη λύτρωση από την απομόνωση και τη μοναξιά, το παιδί ανακαλύπτει τον κόσμο και τις αξίες του.

Ως Κοινωνική Ανθρωπολόγος, περιγράφει συλλογικές συμπεριφορές, τάσεις και πολιτιστικά φαινόμενα –χορευτικές περιστάσεις του χωριού– όπου το φύλο εμφανίζεται με διακριτό ρόλο. Υπογραμμίζει την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας στα χοροστάσια έναντι των ανδρών και τον αποκλεισμό της σε πολλές περιπτώσεις.

Για την Ανδρομάχη Μπούνα τα δεδομένα του λαϊκού πολιτισμού, τα οποία συνθέτει με αριστουργηματικό τρόπο, μπορούν να αλλάζουν αλλά δεν αναιρούνται στον σύγχρονο κόσμο. Ο πολιτισμός είναι ένα αδιάσπαστο συνεχές φαινόμενο. Όπως η Κερασοβίτισσα Μάνα εξελίσσεται σεβόμενη το παρελθόν, εναρμονίζοντας το παλιό με το καινούριο, έτσι και τα νοήματα της ζωής σχετίζονται με το λαϊκό πολιτιστικό υπόβαθρο κάθε περιοχής.

Σήμερα φαίνεται ότι η Κερασοβίτισσα Μάνα –και κάθε μάνα– «ξαλάφρωσε» από τα βάρη της οικογένειας και τον τίτλο της δούλας ή της κυράς...

Η σύγχρονη κοινωνία, όμως, δεν αποκόβεται ολοκληρωτικά από τον ομφάλιο λώρο που τη συνδέει με την παραδοσιακή κοινωνία και τις νόρμες της...

Παναγιώτης Τζόκας
Πολιτισμολόγος-Δημοσιογράφος
Μουσικός Παραγωγός ΕΡΤ

Ο ρόλος της Κερασοβίτισσας Μάνας στην ιστορία του χωριού

Η γυναίκα τώρα ξέρει τι είναι πόλεμος, έγραψε μετά τον πόλεμο ένας ιταλός συγγραφέας. Ξέρει τι είναι τα όπλα, οι εμπρησμοί, οι λεηλασίες, η κάθε μορφή βίας, πείνας, λειψυδρίας [...]. Οι γυναίκες δεν αναγκάστηκαν μόνο ν' αντικαταστήσουν τους άνδρες στις δουλειές τους, αλλά και να τους ακολουθήσουν στη φυγή τους, να τους κρύψουν, να πάρουν τα όπλα, να υπερασπιστούν με νύχια και με δόντια τα παιδιά και το σπίτι τους. Ο εχθρός είχε πάψει να κάνει διάκριση φύλου, επέβαλλε τα αντίποινά του σ' όλον τον άμαχο πληθυσμό [...]. Εκείνες βρέθηκαν καταμεσής στη μάχη, δεν περιορίστηκαν να γεμίσουν τα όπλα όπως οι προγιαγιάδες τους πίσω από τα οδοφράγματα, αλλά ρίξαν και χειροβομβίδες, κι αν μετά τύχαινε να αιχμαλωτιστούν, γνώρισαν την ίδια ακριβώς μοίρα με τους άνδρες [...]. Στα βασανιστήρια υπήρξαν γυναίκες που αποδείχτηκαν πιο δυνατές από τους άνδρες. (Radius E., 1967)

Ο πατέρας έχει τον εκτελεστικό ρόλο συνδέσμου με την κοινωνία και καταρχήν προμηθευτή των υλικών αγαθών τής οικογένειας, ενώ η γυναίκα έχει τον εκφραστικό ρόλο μέσα στην οικογένεια. Ο εκτελεστικός ρόλος του άνδρα συνίσταται κυρίως στην άσκηση ενός επαγγέλματος που αποτελεί το σημαντικότερο κριτήριο για τον προσδιορισμό της θέσης τής οικογένειας στο κοινωνικό σύνολο. (Talcott Parsons, 2006)
Πρωταρχικός ρόλος του ενήλικα άνδρα στην κοινωνία είναι η εξασφάλιση των πόρων ζωής της οικογένειας. Απ' αυτό προ-

κύπτει πως η συμμετοχή του συζύγου στις οικιακές ασχολίες είναι ελάχιστη και πως το νοικοκυριό και τα παιδιά είναι οι κύριες δραστηριότητες του γυναικείου ρόλου. Αντίθετα, η γυναίκα εκφράζει καλύτερα τη συναισθηματική ζωή της οικογένειας αφού αυτή βρίσκεται κοντύτερα στα παιδιά από τον πατέρα. Αυτή η με το φύλο δομή θα παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. «Δυο γυναίκες να δουλεύετε, να πεθαίνετε από τη δουλειά, κι εγώ να φύγω να σπουδάσω;» Απαντούσε η μάνα στον γιο: «Πήγαινε, παιδί μου, να σπουδάσεις εσύ. Εμείς θα τα καταφέρουμε εδώ μόνες μας, όπως τα βγάλαμε μέχρι τώρα πέρα έτσι θα συνεχίσουμε αποδώ και πέρα». (Σ.Π., 1935)

Η διαφοροποίηση του φύλου συγκεκριμενοποιείται ήδη από το οιδιπόδειο στάδιο της προσωπικότητας. Το αγόρι συνδέεται με τον πατέρα, ταυτίζεται μ' αυτόν, ενώ το κορίτσι συνδέεται με τη μητέρα και διαδραματίζει μαζί μ' εκείνην έναν ρόλο πρωταρχικό στη συναισθηματική ζωή της οικογένειας. (Robert Bales & P. E. Slater, 1956) Με τον τρόπο εκπαίδευσης του παιδιού, οι γονείς «συστηματικά, αν και αθέλητα, διαπερνούν στο νευρικό σύστημα του παιδιού τους το αλφαβητάρι των δικών τους πολιτισμικών προτύπων». (Erik H., 1948) Όταν όμως το «αλφαβητάρι» που διδάσκεται στα μικρά παιδιά είναι πρότυπα αντίθετα προς την ισότητα των φύλων, όταν αυτά φτάσουν σε ώριμη ηλικία θα δυσκολευτούν πολύ ν' απαλλαγούν από τα πρότυπα αυτά. Πολύ περισσότερο που η διαφοροποίηση με βάση το φύλο επιβάλλεται από την οικογένεια στα παιδιά.

Η κόρη υφίσταται διακρίσεις σε βάρος της όσον αφορά τις δυνατότητες της για πνευματική και επαγγελματική ανάπτυξη. Σε τούτο προστίθεται η μέσα στην οικογένεια άνιση κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στ' αγόρια και στα κορίτσια. Τα αγόρια απαλλάσσονται συνήθως από τις εργασίες

αυτές που ανατίθενται στα κορίτσια. Χαρακτηριστικά θυμάμαι αυτό που μοιράστηκε μαζί μου μία κερασοβίτισσα μάνα. «Οι γυναίκες αξία δεν είχαμε. Σχολείο δεν πηγαίναμε. Εγώ έμαθα γράμματα στα κρυφά. Επήγαινα τον αδερφό μου κ' ύστερα καθόμουνα κάτω απ' τ' ανοιχτό παραθύρι να μη φαίνομαι κι άκουγα τον δάσκαλο. Μοναχή μου, άιντε, άιντε, έμαθα. Να γράφω και να διαβάζω. Αντίς όμως για υπογραφή έβανα σταυρό. Έλεγα “καλύτερα να μη σε ξέρει ο άλλος, τι είσαι, τι δεν είσαι”».

Αν και η μάνα ήταν αγράμματη υπήρχε σεβασμός προς το πρόσωπό της. Οι θυσίες της αναγνωρίστηκαν και έγιναν παραδοσιακά τραγούδια. Αναγνωρίστηκαν όμως ως υποχρεώσεις... Οι περισσότερες αναφορές της στα τραγούδια αφορούν τη διαπαιδαγώγηση και την αυτοθυσία ως υποχρεώσεις της μάνας. Σε μεγάλο αριθμό τραγουδιών η μητέρα νουθετεί το παιδί να αποδεχθεί τις ισχύουσες αξίες (φιλαλήθεια, τιμιότητα, υπακοή, καθαριότητα, επιμέλεια, κ.λπ.).

Αν η οικογένεια είναι το πρώτο σχολείο, ο ρόλος του πρώτου παιδαγωγού και επιμελητή ανατίθεται αποκλειστικά στη μητέρα. Παρότι οι συμβουλές για τη σωστή ανατροφή τού παιδιού αφορούν και τους δύο γονείς, η μητέρα είναι εκείνη που επωμίζεται το μεγαλύτερο βάρος αυτής της ευθύνης. «Στις διάφορες καθημερινές σκανδαλιές που έκαναν τα παιδιά, οι μανάδες δεν τα έλεγαν στους πατεράδες, τα διευθετούσαν μόνες τους για να αποτρέψουν κάποια άσχημη εξέλιξη από πιθανή οξυθυμία του πατέρα». (Φ.Β., 1960) Η ευθύνη που αποδίδεται στη μητέρα, σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του παιδικού χαρακτήρα, προβάλλει ακόμη μεγαλύτερη, καθώς η επιρροή της θεωρείται ανεξίτηλη για τη μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού.

Το φύλο φαίνεται ότι είναι ο κύριος ρυθμιστής των μορφών εξουσίας και του καταμερισμού της εργασίας μέσα στην οικο-

γενειακή μονάδα, καθώς θέτει τα ακριβή όρια δράσης και ευθύνης του κάθε συζύγου. Ο άνδρας εργάζεται για να συντηρήσει την οικογένειά του, ενώ η γυναίκα εξαρτάται οικονομικά από αυτόν. Μόνον η απουσία του άνδρα-αρχηγού, οικονομικά ενεργού μέλους, δίνει το δικαίωμα στη γυναίκα να αναλάβει ευθύνες και υποχρεώσεις «ξένες» προς τις καθιερωμένες, καθώς αυτές, στην ουσία, είναι συνυφασμένες με το ανδρικό πρότυπο.

Το καθήκον τής συντήρησης της οικογένειας μεταβιβάζεται από τον ξενιτεμένο πατέρα στον γιο. Αυτός, παρά τη μικρή του ηλικία, αναλαμβάνει υποχρεώσεις. Το κορίτσι γίνεται νοικοκυρά του σπιτιού, μητέρα για τα μικρότερα αδέρφια, γίνεται εκείνη που αναλαμβάνει σιγά σιγά τις ευθύνες για την οικογένεια.

Στον ρόλο της μητέρας προσδίδεται μια αντιφατική διάσταση, καθώς εναρμονίζει τη γλυκύτητα, την τρυφερότητα και την υπομονή με την υπεράνθρωπη σωματική αντοχή και την ψυχική δύναμη. Ο συνδυασμός αυτών των γνωρισμάτων τής επιτρέπει να ασχοληθεί με όλο το φάσμα της ζωής του παιδιού, χωρίς να αναζητά τη συνδρομή τρίτου σε απρόβλεπτες καταστάσεις.

Η παιδική ασθένεια γίνεται η αιτία για να αποδειχθεί στο έπακρο η φροντίδα και η αγάπη της μητέρας καθώς μέσα από αυτήν το παιδί αποκτά μοναδική σημασία. Όλες οι προσπάθειές της αποσκοπούν στην ανακούφιση και την ίαση.

Η γυναίκα έπαιξε πολλούς ρόλους: της μητέρας, της συζύγου, της εργαζόμενης, της νοικοκυράς, της σωστής νύφης και πάνω από όλα τον ρόλο του σημαίνοντος ατόμου. Παλαιότερα, της έδιναν σημασία μόνο όταν δημιουργούσε τη δική της οικογένεια, διότι θεωρούσαν ότι η έννοια «γυναίκα» αντιπροσωπεύει μόνο αυτήν η οποία ενσαρκώνει τα υψηλότερα ανθρώπινα αισθήματα –μητρική στοργή, αυτοθυσία, αφοσίωση,

αγάπη, έρωτα— τα οποία απαλύνουν τους πόνους και τις δυσκολίες της ζωής και χαρίζουν στον άνθρωπο τη χαρά και την ευτυχία.

Το γυναικείο φύλο αποτελεί μια ταξική κοινωνική κατηγορία, στην οποία υπάρχουν γυναίκες που ανήκουν στην εργατική τάξη, στα μεσαία στρώματα και στην αστική τάξη. Η εμφάνιση κάποιων φυλετικών προβλημάτων στις γυναίκες όλων των τάξεων και στρωμάτων μπορεί να υπάρχει μόνο στη βάση της ανισότιμης σχέσης με τον άνδρα στην κοινωνική παραγωγή και της σχέσης της με την αναπαραγωγή του γένους και το οικογενειακό νοικοκυριό. Σ' αυτή τη βάση μπορεί να εμφανίζονται κάποια κοινά ζητήματα —ιδέες, προκαταλήψεις, βία, σεξουαλική παρενόχληση, αποκλειστικός ρόλος στο νοικοκυριό— στις γυναίκες.

Το κοινωνικό περιβάλλον της οικογένειας των γυναικών χαρακτηρίζεται από σχέσεις, επισκέψεις και γιορτές μεταξύ συγγενών. Σε κάθε περίπτωση, ανάλογα με τη γιορτή, την εποχή του έτους και κυρίως με το κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο των καλεσμένων, αλλάζουν σημαντικά τόσο τα υλικά και οι τεχνικές των φαγητών, όσο και οι τρόποι διεξαγωγής.

«Η γυναίκα μπαίνει στην παραγωγή αλλά δεν βγαίνει από το σπίτι, κάτι το οποίο σημαίνει ότι κρατάει πάνω της τις ευθύνες του σπιτιού». (Κακλαμανάκη Ρ., 2007) Μολονότι αυτό το ζήτημα πάει να τροποποιηθεί τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται ακόμα ότι η γυναίκα διατηρεί έναν πολυδιάστατο ρόλο, γεγονός που της στερεί τον προσωπικό της ελεύθερο χρόνο.